

տենագիր մի եւս կը վկայէ՝ ճշդիւ նկարա-
գրելով մեզ զայն՝ թէ մի եւ նոյն ձեռք կը
կատարուէին նա եւ Լիւդիոյ մէջ՝ 1. մինչդեռ
Հայաստանի մէջ բնաւ չենք գտներ ո՛չ մոզեր
եւ ոչ կրակի պաշտօն։ Եղապարտութիւնք եւ
Լիւդիոյ մոզերն կրնան հաւանականօրէն յա-
ռաջ եկած լինել հարազատ մագդեղական կրօն-
քէն. բայց Հայաստանի մէջ իրանէն փոխ առ-
նուած աւանդն կամ տղանդն յամենայն դէպս
օտար է եւ բոլորովին հակառակ այնոր*։ Եր-
բեմն փոփոխուած եւ ազգային կերպարանք
առեր է, ինչպէս կը տեսնուի այս ի մաս-
նաւորի վաճառչի հանգամանաց մէջ 1. երբեմն
այլ տարրեր ծագումն ունեցող տարբերաց հետ
միացեր է։ Այս սեղ խոնկէ տեսակ մի
խառնուրդ կը տեսնենք շատուածներու 1 ինչ-
պէս կը պատահինք հնդկ-սկիւթացի իշխա-
նաց գրամներուն վերայ 1 Արդ եթէ համա-
բինք, թէ յիրաւի սղառ ընդ մէջ Աքեմե-
նեան եւ Սասանեան հարստութեանց եղած
շրջանի ժամանակակից ամենէն աւելի կա-
րեւոր յիշատակարանք են, եւ եթէ նկատենք
զարձեալ, թէ Հայաստանի մէջ ամենայն ինչ
որ իրանեան է՝ յատկապէս պարթեւական
է, ապա աւելի եւս հաւանականութեամբ
պիտի կարող լինինք ամենահին պարթեւա-
կան շրջանին մէջ զինք իրանեան դից մուսըն
ի Հայաստան 1 թէ եւ յետագայ արշակունի
թագաւորաց ժամանակ ազգային եւ կրօնա-
կան տարրն ճոր թոյլ մ'առաւ, բայց ա-
ռաջինք արդէն ներդրամիտք գտնուեր էին
իրենց յունասիրութեամբ եւ գաղջ գրադաշ-
տականութեամբ. եւ այս բռնած ուղղութեան
ազդեցութեամբ կը մեկնուի՝ տոյն իշխանաց
ժամանակ բերուած հայ կրօնից օտար եւ
այլազէն բնադրումն 1 Այս կերպով կ'ըմբռ-
նենք, թէ ինչպէս Սասանեանք՝ իրենց աշ-
խարհակալութեամբ տիրելով Հայաստանի՝ ի
նմին ժամանակի հայ ազգին բռնն թշնամիք

1. Pausan. V, 27, 5.

* Այս մասին խօսելով Եսէն. 1. 7. Ալիշամ (Հին
Կասաթ Հայոց, էջ 265-6) կ'ըսէ. «Յայտնի է որ
ամէն ազգէ աւելի հայք էին անմիտապաշտք, եւ
քստ զըստքեր (Creutzger) Ռմուտ զդիցարածի, հայոց
Ամահիտն է Եսիստիպ ամենայն Ամահիտաց. մինչ
զարսից հաճիտն սոսկ Ազատաց (թղէտ) դասէն էր
եւ ոչ աստուած»։

հանդիսացան կրօնական հակառակութեան
պատճառաւ 1 Եր խորտակին նորա կուռքերը
եւ դիցազանք տրանները, եւ բռնի բազա-
ւան լերան զուրի կը կանգնեն կրակատուն
մի։ Ինչպէս յայտնի է, հեթանոս Հայոց եւ
ճշմարիտ մոզերուն մէջ եղած հակառակու-
թիւնն մեծ եւ աստիկ էր։

Շարայարեչի

ՄԱՌԻՔԱՆԳԱՅ ԲԱՋՄԱՎԻՊԻ

ՆՈՐ ՀԱՐՑՄՈՒՆԿ

1. ՆԱԶԱՐԻՍԻՍԻՍ ԵՒ ԶԱՐԱՐԱՐԱՅՈՒԹԻՒՆ
ՄԵՐ ՆԱԽԵՆԱՅ ԺԱՄԱՆԱԿ

Մեր ազգին մէջ Ռիմ ժամանակները մկար-
լութեամ եւ մարտարապետութեամ արուեստը
լինէ աստիճան զարգացել են. եւ յամուսնէ կը
յիշուի՞մ արդեօք հայազգի մշակուար մկարտը
եւ մարտարապետը մեր ազգին կամ օտարաց
պատմութեամ մէջ. ո՞ր դարու կը պատկանի,
եւ ո՞րք են։

2. ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԵՆ ՄԱՅՆԱԿԻՄ ՄԸ

Ունեցել ենք յազգային մասնակցի մը, որ
իրեն լրած մասնակցի՞նք յազգային եւ կենաց
վերջին սրտաշարժ դէպքերով կարող է վկայա-
սանի մը գրութեամ մկար մատակարարել. եւ
իւր գրական մեծ ծնունդով, գրութեանց զա-
մագանութեամբ, հմտութեամբ եւ ոգով մեր
զրականութեամ պատմութեամ մէջ մեծ տեղ
զբաւել է. — ո՞վ է այս մատնակցի։

3. ԵՐԻՐ Ո՞Ւ, Ի՞Ն, ԵՒ ԵՐԻՐ Ի՞Ն

Հայերն մէջ յայտնի առջեւ՝ ժխտելու հա-
մար մեր ո՞ւ, ի՞ն, ԵՒ պիտի գրուի, եւ երբ յի։ Կ
Քաղուածը օրինակներով ցոյց տալ գէշ քանի
մի լրագրաց եւ կամ՝ ուսումնասիրելիք այլ մե-
սին սխալումներն եւ ուղղագրել պատճառաւ
մեղով։

ՊԱՏԱՍԻԱՆԻՔ

ՄԱՐՏ ԱՄՍՈՑ ՍՈՒՐՀԱՆԴԱԿԻՆ

Ա. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԴՊՐՈՑՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Այնպէս ամայի Մարտիանային կը հարցընէր Վ թէ կայ արդեօք մի ո՞ր եւ է համեմատութիւն հայկական զարդի եւ եւրոպականին մէջ՝ կրթական գործի մասին, արդ ներքեի ինձ ըսել, թէ այդ հարցումն իսկ ակամայ մարդու ծիծաղը կը շարժէ, որպէս թէ Գոմե-կիտաի կամ խիկաբի գաւառաբնութիւնը կարգացած լինէինք։ Ի՞նչ համեմատութիւն կրնայ լինել յիշուի գաւառի եւ մի վիթխարի հսկայի մէջ, բայց այնչափ միայն՝ որ երկուքն այլ մարդիկ են. այսպէս նա եւ՝ մեր խնդրին մէջ՝ երկուքն այլ, թէ՛ հայկականն եւ թէ՛ եւրոպականն, հաստատարապէս զարոյց առնելը կը կրեն։ Եթէ միակ միջիմարա-կան կէտ մի կայ այդոր մէջ՝ այն է, որ համեմատութիւնը ճիշդ լինելու համար, միւս բոլոր հանգամանքները եւս պէտք է աչքի առաջ ունենալ. օրինակ իմն, նիւթական միջոցներն, ազգի մի ստուարութիւնն կամ նուազութիւնն, քերթին եւ արաբքին պարագաները, եւ այլն. այն ժամանակ գոյժ այնքան անտեղի չերեւի այդ համեմատութիւն ընելն։

Իսկ թէ արդեօք եւ ի՞նչպէս է կատարուած հայկական դպրոցը իւր ստանձնած կրթական քործը, յայտնի թ այդ ամենու՛ն մինչեւ ցարդ յոռաջ բերած արդիւնքն։ Եւ յիշուի, հայկական դպրոցն՝ ամբողջութեամբ իրեն անձնակ հոգիներին մէջ՝ ի՞նչ զարմանալի պտուղներ հատուցեր է ազգերնուս. կարգ մի քաղաքու վարժարաններ է համբալ գրիններ, քանազան տեղիներ՝ որոց նկարագիրը կ'ընէ մեզ Պաւլոսեան իւր մէկ գրքին մէջ, ինքնակոյ զաւստիարակներ՝ հրապարակագիրներ, եւ սոցա նմանիք։ Այս բանիս համագլուխը համար՝ բաւական է մարդ ակնարկ մի ձգէ իւր շուրջը, եւ պիտի տեսնէ շարք մի այնպիսի անձանց, որոնք կը կազմեն արժանաւոր բանակ մի։

ազգային շուրջեր։ Եւ ի՞նչ զարմանք, եթէ հայկական դպրոցն դժբախտաբար այդ արդիւնքը միայն ունեցեր է ցարդ, քանի որ զարդաց ուղղիչք, դաստիարակը կամ մանկավարժը, առանց ունենալու իրենց փափուկ պաշտաման զիտակցութիւնը եւ պահանջած ձերքերը, օրապահինին ճարելու նպատակաւ՝ իբր մ եւ է հասարակ արուեստի մի ձեռք կը պահեն։ — Ի՞նչ զարմանք, քանի որ հայկական դպրոցը մասնաւոր ուղղութիւն մի չունին, այլ իւրաքանչիւր վարիչ իւր քամահաճ կարծիքը կամ շահը կը դնէ իրեն վերջին նպատակ, եւ այն արագան գործին մէջ կը խառնէ անձնական կրքեր եւ հաշիւներ. աւ ի՞նչ զարմանք, քանի որ զլխաւոր հիմն, որոյ վրայ պիտի կանգնի կրթական շէնքն, կրօնքն ըսել կ'ուզեմ, կը պակսի նորա ծրագրին մէջ։

Գալով հարցման ք մասին, թէ «Արդեօք ընտանիքը բարոյապէս օգնում է զարդական կրթութեանը, թէ խոչնդոտ է հանդիսանում նրան»։ այս է մեր կարծիքն, թէ զարոյց իրեն ասանձին ուժեղով անկարող է զուգահեռ կրթութեան մեծ գործը, եթէ ընտանիքն եւս իրեն հետ չի մասնակցի։ Դարձեալ իւրաքանչիւր ընտանեաց հանգամանքէն կտրուեն ունի այն, թէ կ'օգնէ՞ արդեօք զընտանեական կրթութեանը, թէ ընդ հակառակն արգելք կը լինի աշնոր։ Տարակոյս չի կայ, թէ երբ զարոյց իւրաքանչիւր բնիկ քաղաքացի մէջ գտնուին, յաճախ երթեւեկութիւնն ծնողաց առ աղայս եւ աղայոց առ ընտանիս, ցրման պատճառ կը լինի, աշակերտաց, փորձով յայտնի է այդ դաստիարակաց. եւ այն պատճառաւ եւս օգտակարագոյն կը համարուի տարբ քաղաքացի մէջ երթալ ուսանելու համար, ընտանիք լուրջ եւ բարձրագոյն տառնները եւ արուեստները։ Բայց մի թէ այս եւս չունի իւր անպատեհութիւնները. մի թէ այդ օտարութեամբ եւ ազատութեամբ չեմ գեղծանիւր յաճախ տնիորձ պատանիք եւ երիտասարդք, որով որչափ որ կը շահն ուղղութեանն բարոյապէս, շատ աւելած աւելջութիւնին իսկ խաղաղելով, եւ մերթ կեանքերնին եւս տուեցելով։ Օտարութեան մէջ,

ընտանեկան գործով են հակոգում թե՛նքն գուրկ, փափուկ զգացումներն կը բխանան նոցա սըրտին մէջ, ընտանեկան զթոյ ծաղիկն կը թառամի օտար հովերէ, կըբերն կ'արմատանան, անձնասիրութիւնը իրենց կուգէ կ'ընեն, անզգայ կը դատնան իրենցնեւուն թրշուառութեան, անկարելիկը այն ամէն բանի՝ յորմէ իրենց շահ մի չեն տեսներ, անտարբերք բարւոյն եւ ճշմարտին, կրօնից եւ բարոյականին. եւ իրենց ամենայն գործոց, մտածութեանց եւ զգացմանց գլխաւոր օւղղիւ կը դառնայ « Ubi bene, ibi patria » սկզբունքն: Մինչդեռ, եթէ ընտանեաց մօտ լինին, եւ գոնեա շարաթը անգամ մի տեսնեն նոցա ազնիւ վարմունքը, բեն նոցա խրատները, կրօնական եւ բարոյական ուղիղ սկզբանց մէջ հաստատուին նոցա խօսքով եւ օրինակով, սրտեւնին նոցա կարօտով եւ ակբով զովանայ զուարճանայ, մինչեւ ուրիշ տեղ չի փնտրուն իրենց յագորդ եւ զօհացումն, այն ժամանակ ո՛րչափ կը դիւրանայ զպրօցին եւ դաստիարակին գործն. եւ այնպիսիք բնաւ չեն շեղիւ իրենց ընթացքէն, եթէ երբէք չար օրինակներ եւս — որոնք անպակաս են ընդհանրապէս — տեսնեն զպրօցին մէջ: Թէ եւ չէ կարելի մխտել, թէ երբեմն ընտանիքն « խոչընդոտ է հանդիսանում » աը, զայց կրթութեանը, երբ չեն ճանչնար նոցա ճշմարիտ բարիքը, եւ չափազանց գորովով լին մերթ նոցա թերութիւնները կը փայփայեն փոխանակ ուղղելու՝ յանդիմանելու, կ'օգնեն իրենց ամենայն փափաքները գոհացրելուն՝ փոխանակ չափաւորելու եւ բարեկարգելու գաւորնք, միով բանիւ « enfant gâté » կը դարձանին: Բայց եւ այստե հանդերձ, ընդհանրապէս նկատելով, կրթութեան մէջ աւելի օգտաւէտ կը համարիմ ես ընտանիքի գործը՝ քան զպրօցին. զի մերթին աւելի միտքը կրթելու՝ զարգանելու մնալիք է, մինչդեռ միայն ընտանիքն կարող է տիրաւոր կրթել: Կրթութիւնն որոքոցէն կը սկսի, որով մարդուս առաջին գաստիարակն է մայրն: Դայար հասակին մէջ տրուած սկզբունքներն խոր կերպով դրոշմուելով, վախ չի կայ՝ թէ ապագայ փութորիկը կարենան զանոնք դուրս խլել: Մարդուս մէջ սիրտը լինելով ազդիւր

եւ անօթ ամենայն տեսակ՝ բարի եւ չար՝ յօժարութեանց, ուր կ'եւան ու կը զեռան ամենայն իղձք եւ կիրք, հետեւաբար նոյն ինքն է զեկ եւ ուղեցոյց բարոյական կրթութեան: Եւ որովհետեւ, ինչպէս յառաջն ըսինք, միայն ընտանիքն է՝ եւ ոչ թէ զպրօցը՝ սրտի ուղիղին եւ կրթին, ապա ուրեմն կրթութեան մէջ ըստ ինքեան ընտանիքի գործն աւելի օգտաւէտ է քան զպրօցին: Բայց թէ արդեօք ամենայն ընտանիք կը ճանչնայ իրեն այս կարեւոր խղճի պարտականութիւնը, եւ ինչպէս որ պէտք է՝ կը կատարէ՞ զայն, այդ արիշ խնդիր է:

Միհրան.

Ձ. ՆՈՅՐ ԿԱՄ ՄԻՅՐ

Բազմամէկն Մարտ ամսոյ Սուրանդակին միջոցաւ հարցում մ'ըրած էր իւր ընթերցողաց եպիսկոպոսական միտրի կամ խոյրի մասին, երեք զանազան տեսութեամբք. աւթէ սկզբնաբար երբ եւ ինչպէս սկսեւ եւս, ի՞նչ գործածութիւնն եկեղեցւոյ մէջ. ք. թէ երբ մտնէ է այն եւ ինչ կերպով հայկական եկեղեցւոյ մէջ. ց. նախ քան զայն ինչ կը գործածէին ազգիւս Ժպիսկոպոսուհը ք

ա. Պատմութեանց մէջ թէ եւ առանձին եւ ստոյգ տեղեկութիւն մի չաւանդուի միտրի կամ խոյրի սկզբնական ծագման մասին, սակայն կ'երեւն թէ շատ ի վաղուց ծանօթ էր այն եւ գործածական հին ազգաց մէջ: Նախ ք. զիտեք ի սուրբ Գրոց թէ Հրէից քահանայապետն հանդիսաւոր պաշտամանց ժամանակ խոյր մի կը կրէր իւր գլխին վեշապ, որ եւ երբայական լեզուով կ'անուանուէր, **ՄՈՋՅԾ** (մօճիֆէր)՝ որուն իբր համապատասխան կը գործածեն մեր նախնիք խոյր բառը, զոր օրինակ, « Եւ դիցան զխոյրն ի վերայ գլխոյ նորա (Սահարանի) » ք. Գահառ նայք եւս զերթէ նոյնպիսի խոյր մի կը կրէին:

1. Ելից ի Թ. 6: Ղեւ. Ը. 9: Ժձ 4 եւ այլն. Դեւելու է որ՝ ա. Գրոց մէջ, խոյր եւ ապարօշ բառից դիմաց՝ յոյնն եւ լատինն միշտ միտրա բառը կը գործածեն:

որ կը կոչուէր իրենց բնիկ լեզուով **תְּהִי**
(մոլորակաբար), այսինքն է սրածայր գլխանոց
մի, չորս կողմն պսակազարդ. զոր օրինակ,
« Եւ խոյր» կտաւիս ունիցին (քահանայք
ղեւտացիք) ի գլուխ իրենանց¹ »։ Խոյրն նոյն-
պէս թագաւորաց եւ իշխանաց զարդն էր. զոր
օրինակ. « Ի բաց առ ի քէն (իշխանդ
խորայեւի) զխոյրդ եւ հան զպսակդ² »։ Թուի
թէ նոյն իսկ կանանց գլխոյն զարդ եղած է
երբեմն խոյրն կամ ապարօշն, ինչպէս կը
յիշուի ի սուրբ Գիրս, ուր կ'ըսուի Թուլթայ
համար, թէ Հողեփեռնեանն ներկայաւնայու ա-
ստեն « կապեաց զապարօշ ի ճակատ իւր³ »։
Արդի ճանապարհորդ մ'այլ կը տեղեկացնէ
մեզ, թէ Ասորեստանի լերանց զրուզ կա-
նայք ալ գեաւ մինչեւ հիմայ արծաթեայ կոնա-
ձեւ գլխանոց մի կը կրեն իրենց գլխոյն վրայ,
զոր եւ իրենց լեզուով քաներօրա կը կոչեն,
որ հաւանօրէն նոյն է Թուլթայ ապարօշին
Պատ. Բաց ի այս հաւաստի տեղեկութիւն-
ներէն, նաեւ աղօտ յիշատակութիւններ կը
տեսնուին միտրի կամ խոյրի մասին Եւսե-
բեայ⁴, Գրիգորի Նազիանզացոյ⁵ եւ Էպի-
փանոս⁶ եւ այլոց գրուածոց մէջ։ Արդ, ցարդ
մէջ բերուած յիշատակութիւնը եթէ մէկ կող-
մանէ կը յայտնեն մեզ միտրի զործածութեան
հնուութիւնը, միւս կողմանէ ալ՝ հաւանօրէն
կարծել կու տան մեզ, թէ եկեղեցւոյ մէջ
հիմնական զործածուած եպիսկոպոսական
միտրն՝ եթէ մի եւ նոյնը չէ հրէականին հետ՝
զոնեա նորա նմանութիւնն է. այլ թէ երբ
սկսեր է սորա զործածութիւնն եկեղեցւոյ մէջ,
այս մասին զանազան կարծիքներ կան։ Ի
մէջ այլոց՝ Ոնոփրիոս (Onuphre) եւ Կ. Մե-
նարդի⁷ կ'ըսեն, թէ միտրի զործածութիւնն
վերջին դարերուն մտած է եկեղեցւոյ մէջ
եւ գրեթէ 600 տարիէն անպին չանցնիր. ե

այն պատճառաւ սորա այսպէս կը համարեն,
վասն զի բնաւ յիշատակութիւն մի չեն գտներ
միտրի մասին ոչ ծիսարանաց, ոչ ձեռագրաց
եւ ոչ այլ նամբրէի (Cambrai) մէջ գտնուող
ամենահին Մաշտոցին մէջ, յորում՝ ընդ հա-
կառակն՝ մանրամասն կը խօսուի քահա-
նայապետական ուրիշ զարդերու վրայ։ Սա-
կայն, հանդերձ այսու, Բարոնիոս¹ եւ Կ.
Մարտէն մինչեւ Առաքելոց ժամանակը կը
հանեն միտրի զործածութեան սկզբնաւ-
րութիւնը եկեղեցւոյ մէջ, Կ. Մարտէն կ'ը-
սէ², թէ միտրի զործածութիւնն սովորու-
թիւն էր ս. Թակուլայ յաջորդ Երուսաղեմի
եպիսկոպոսացն, զոր եւ կ'ապացուցանէ Ե-
րուսաղեմայ թէոդոս պատրիարքին առ սուրբ
իգնատիոս Կ. պօլսի պատրիարքն գրած նա-
մակ մը, որ եւ յիշատակուեցաւ՝ կ'ըսէ՝ Ը
տիեզերական ժողովոյն մէջ։ Գարձեալ՝ ստոյգ
է, կը յաւելու նոյն հեղինակն, թէ միտրի
զործածութիւնն հազար տարիէն շատ աւելի
յառաջ է արեւմտեան եկեղեցեաց մէջ. որուն
ապացոյց մ'է, Կ'ըսէ, Կորբիայ (Corbie)
մենաստանի վրան առաջնակողմը գտնուող սուրբ
Պետրոսի հին նկար մի, որ հազար տարիէն ա-
ռաջ եղած զործ մ'է, եւ պայքրու այն հին
պատկերներէն է՝ զորս կը յիշատակեն Բու-
լանդեանը։ Նոյն իսկ Ուլէանի թէոդուլփոս
եպիսկոպոսն իւր քերթնդութեանն մէջ կը
յիշատակէ միտրը. զոր օրինակ՝ խօսելով Ե-
պիսկոպոսի մը վրայօք կ'ըսէ, « Illius ergo
caput resplendens mitra tegebat » •
Հուսկ ուրեմն, Կ. Մարտէն՝ միտրի մասին
եղած այս զանազան կարծիքները օւղելով
իրարու հետ միացնել՝ կ'ըսէ, թէ միտրի
զործածութեան սովորութիւնն միշտ եղած է
եկեղեցւոյ մէջ, առկայն նախկին դարաց մէջ
ամէն եպիսկոպոսունը չէին կրէր զայն, այլ
նորա միայն՝ որոնք մասնաւոր արտօնութիւն
մ'ունէին Հոռոմայ քահանայապետէն։ Ինչ-
պէս, Լիւնո Գ. քահանայապետն (847—855)
չնորհեց զայն Համբարդի Անշէր (Anschaire)
եպիսկոպոսին. Լիւնո թ. (1048—1054)

1. Եղեկ. ԻԴ 18. ԼԹ 25-26: Եւեբ. ԻԸ 40:
ԴԵ. Ը 13. Եւ այլն:

2. Եղեկ. ԻԱ 26: ԻԴ 15: ԻԶ 16: ա. Եւր. Գ.
6. Եւ այլն:

3. Բուր. Գլ. Ժ 3:

4. Պատմ. Եկ. Գար. Ժ 21. 4:

5. Orat. V, post reddit.

6. Haeres. 29.

7. Not. ad Sacram. Gregor.

1. Ad ann. 34. n. 298.

2. Traité des anciens rites de l'Eglise.

Տրեւի Էքեբարդ եպիսկոպոսին ։ Այլ հետ-
զհետեւ յարեւմտաւ ա՛յ թէ միայն ընդհանուր
եպիսկոպոսաց սովորական զարձաւ միտքի գործ-
ածութիւնն՝ այլ նաեւ արբայից ։ Ալեքսանդր
Բ (1061—1073) շնորհեց զայն Կանտորգերիի
արքայից՝ ինչպէս նաեւ այլոց ։ Ուրբանոս Բ
(1088—1099) Կասսինեան լեւոնեւ ելլինիի
արքայից ։ Այժմ եւս յարեւմտաւ կանոնի-
կոսք միտր կը գործածեն եկեղեցւոյ մէջ հան-
դիսաւոր օրերը ։ Նոյն իսկ սարկաւագունք եւ
կիսասարկաւագունք, կ'ըսուի թէ, միտր կը
կրեն իրենց գլխոյն վրայ՝ Լիոնի եւ Մակոնի
(Macon) եկեղեցեաց մէջ հանդիսի ժամանակ ։

Բ. — Գալով երկրորդ հարցմանն՝ այսինքն,
թէ Էբր եւ ինչ կերպով մտնոք է միտր հայ-
կական եկեղեցւոյ մէջ. կ'ըսենք, թէ այս մեզ
յայտնի է Հռովմայ Լուսիոս Գ. քահանայապե-
տին առ Գրիգոր Տղայ գրած թղթէ մը, զոր եւ
կը ծանուցանէ եւ կը թարգմանէ մեզ ա. Ներ-
սէս լամբրունեցին. լսենք ահա նորա այս
մասին տուած տեղեկութիւնը. « Ի թուին
Հայոց Ուր, (1185), եկն Գրիգոր եպիսկոպոս
(Փիլիպպոսկոսոյ) ի հայրեկապետէն Հռովմայ
Լուսիոյ՝ առ կաթողիկոս մեր Գրիգորիոս, որ
էր ի սմանէ առաքեալ, եւ երես զպատաս-
խանի նամակի Տեառնս մերոյ, եւ զԳիրտ
կարգաց եկեղեցւոյ՝ հռովմայեցի գրով. եւ եւ-
զիս զսէր մեր ի քաղաքն Տարսոն, յամ-
սեանն հոկտեմբերի ։ Եւ ընկալեալ կաթո-
ղիկոսին սրբոյ զՊալինն եւ զԽոյրն ի լուսն
պատուոյ իւրոյ՝ զոհացաւ, եւ այլն » ։ — Ահա-
ւասիկ նոյն իսկ Լուսիոս քահանայապետի
թղթայն յատուկ խօսքերն ա. Ներսէս Լամ-
բրունեցւոյ թարգմանութեամբ. « Ոմպիոսն
քեզ, եղբայր կաթողիկոս, Պալինն, որ
է առաջին ամենայն պատուոյ, եւ խոյր՝ զիմոյ
գլխոյ՝ առաքեցի, զգեստ պայծառութեան
եկեղեցւոյ. զորս ընկալեալ քո ի մէնջ՝
որպէս վայելչաճառ յայժմ աշխարհի, նոյն-
պէս զօրացիս ի հանդերձեալ կեանսն » ։
Վարդապետ Պատմիչ եւս կը յիշատակէ Լուսիոս
քահանայապետի քառ Գրիգոր Տղայց զրկած
այս նուերները ։ Յիշենք եւս քահանայապետին
առ Գրիգոր Տղայ գրած հետեւեալ խօսքերն եւս
« Եւ վասն զի երկայն ճանապարհ է ի մէջ
իմ եւ եղբօրն իմոյ Հայոց պատրիարքին,

առաքեցի նմա զիմ վեպանս, եւ զՊալին, եւ
զԽոյրին, զի զայն զգեցեալ պատարագեցէ
Մատանեաւ հանդերձ » ։ Ահաւասիկ ուրեմն,
մեր գիտցածին համեմատ, այս կերպով եւ
այս ժամանակ, այսինքն է՝ Յիս Գարու վեր-
ջերը, կը մտնէ հայկական եկեղեցւոյ մէջ լա-
տինական միտքի գործածութիւնն որ եւ ցարդ
կը շարունակուի ։

գ. — Իսկ թէ միտրէն առաջ ինչ կը
գործածէին ազգիս եպիսկոպոսունք առ այս
զմտարին է ստորոգ պատասխան մի տալ, վասն
զի պատմութեան մէջ որոշ յիշատակութիւն
մի չկայ այս մասին. յիշուի, մեզի ծանօթ
եղած ձեռագրաց նկարներուն մէջ կը տես-
նուին երեքմէն այժմեան լատինական խոյրով
հայ եպիսկոպոսունք, սակայն սղառ ծի գա-
րէն յետոյ գրուած լինելով՝ չեն կարող իբր
ապացոյց ծառայել մեր խնդրոյն ։ Միայն
գիտելու բանն այն է, որ Լուսիոս քահա-
նայապետին առ Գրիգոր Տղայ գրկած (1185)
միտրէն առաջ ալ իբր գլխաւոր գործածուած
կը գտնեմք խոյր բառը մեր կաթողիկոսաց
կամ եպիսկոպոսաց համար. զոր օրինակ, ա.
Ներսէս Շնորհալին իւր վիպականութեան
մէջ կ'ըսէ՝ իւր կաթողիկոս եղբորը համար, թէ

« ԶԳրիգորիս յառաջ ամենալ

Նոր Ահարոն խոչորիս պնենալ » ։

Նոյնպէս ա. Ներսէս Լամբրունեցին իւր Պա-
տարագի մեկնութեան մէջ՝ զոր գրած է
Լուսիոսի նուերէն 9 տարի առաջ՝ յետ մի
առ մի յիշատակելու Պատարագի զգեստա-
ւորութեան աղօթքները, խօսքին համար ալ
կ'ըսէ իւր ազգին մէջ, « Յորժամ զխոյրն
զնէ եպիսկոպոսն », առաջ « Տէր, զիւր
սաղաւարտ փրկութեան ի պոլիս իմ » եւ այլն ։
Արդ, թէ ինչ էր, եւ ինչ ձև ունէր այս յի-
շուած խոյրն, արդեօք նոյն էր լատինական,
նին հետ թէ ոչ, առ այս չենք կարող որոշ
պատասխանել, սակայն մեզի հաւանական
կ'երևի, թէ լատինականէն տարբեր պէտք
է լինի, եւ այդ խոյր բառով զուգէ սաղա-
ւարտ կ'իմանային մեր նախնիք, ինչպէս որ
Լամբրունեցին վերոյիշեալ ազգին մէջ խոյր
ըսեցին վերջը, յետոյ աղօթից մէջ զայն
սաղաւարտի կը փոխէ ։

Վերժանդ

Յ. ՔԱՏՐՈՆԻՆ Ի ՀԻՆ ՀԱՅՍ

(Բ. պատասխան Յանուար ամսոյ Սոսր-հանդակի երրորդ հարցման).

Թէ թատրոնն ծանօթ էր հին Հայոց մէջ, այսինքն՝ հայ արքունեաց և ազնուականութեան, ստուգիւ գիտենք օտար պատմագիրներէ և Առասիկ ինչ պատուական տեղեկութիւն կու տայ Ռայլինսըն, հին աղբիւրներէ առնելով, Արտաւազդայ՝ Տիգրանայ մեծի որպոյն օրով՝ Բաստերական զբօսանաց մասին ի Հայոս ։

« Փոփոխակ եղբայրստեան մարտ մղելու Արտաւազդայ դէմ, նա (Պարթևաց արքայն Որոդէս) համաձայնութիւն մը կնքած էր տնոր հետ, և սերտ դաշնակցութիւն մը կազմած լինելով, զայն հաստատուն գործելու կը ջանար՝ առնելով իւր որդւոյն, Բակուրայ, ի կնութիւն գրոյր արքային Հայոց և Յընթաց րարերաստիկ հարսանեաց երկարաձգեալ խրատնախոսութեանցն էին, երբ Սուրենի յաղթանակին և կրաստիս պծաղողութեան աւետիսն առին ։ Արեւելից մէջ ամեն ժամանակ տիրող բարբարիկ սովորութեանց համեմատ՝ սպաննուած նախահիպատոսին զլուին ու ձեռքը բերուած էին լոյն հետ միասին ։ Կը պատմուի, թէ պատգամաւորաց ժամանման պահուն՝ երկու վեհապետքն, հանգերձ իրենց հետեւորդք, ի վայելել էին թատրական ներկայացում մը ։ Այս ժամանակներս յոյն շղթիկ դերասանական խմբեր կը յաճախէին յարեւելք, ուր ոչ սակաւ յունաբնակ քաղաքացի մէջ, և երբեմն նաև առ բնիկսն գնահատող ունկնդիրներ կը գտնէին ։ Արտաւազդ, իրբև խնջից պետն, այնպիսի խումբ մը հրաւիրած էր, որովհետեւ թէ՛ ինքն և թէ՛ Որոդէս հմուտ էին յոյն զրականութեան և լեզուին, որով ինքն իսկ (Արտաւազդ) թէ՛ պատմական և թէ՛ սղերբական աշխատասիրութիւններ մատենադրած էր ։ Ներկայացումն սկսած էր, և այնպէս պատահեցաւ, որ, ի ժամանել պատգամաւորացն, զերասանք լայնիկեայ և Բագդային ու այն նշանաւոր

տեսարանը կը ներկայացնէին, յորում Ակաւէ և Բագդայանք ի տեսիլ կու գան խողխողեալ Պէնթէոսի ծայրատ անդամներով ։ Կրաստի զլուին անոնց նետեցին, և իսկոյն զԱկաւէ աննաւորող դերասանն բռնեց զարինամթաթա տաւրն և անցունելով զայն ի ծայր նիգոլիին փոխանակ առջինին, ցոյց տուաւ զնոյն զուարճ հանդիսականաց, մինչ քաջածանօթ տողերն կ'երգէր ։ »

(Տեսնել George Rawlinsonի « The Story of Parthia » գրքին 176-177 երեսներն) ։

Մ. Ս. Գաբրիէլեան

Նի- Եր- Եր- Եր- Եր- Եր- Եր- Եր- Եր- Եր-

ԱՇԽԱՏԱՆԻՑ ԵՆ ԳՐԱԲԱՐԻ ԵՆԻՐ

(Գ. Պատասխան Յանուար ամսոյ Սոսրհանդակի 2 հարցման).

Բագմավիպի սուրհանդակին յունուարի պատասխանեաց մէջ (ի փերր) կարդացինք միանգամայն երկու յօդուածներ յիշեալ խընդրոյ մասին ։ Բանասերն եւ իտայեցեան յամենայնի համակարծ էին՝ ըստ ի մի կետէ, այս ինքն՝ գրաբար լեզուն այժմ գործածելու չափի եւ հոգնակի մէջ ։ Առաջինը յատ խառնութեամբ կը վարուէր նոյն լեզուի հետ ։ Իսկ երկրորդն ալ նոյնպէս, նկատելով անոր յոյժ կարեւորութիւնը ։ Մենք՝ որ երկրորդին համակարծ ենք, յառաջ բերենք Բանասերի համոզումները եւ խորհրդածենք անոնց վերայ ։ Նա կ'ըսէր, թէ « գրաբարը ընդհանուր ազգային վարժարանաց մէջ պարտաւորիչ ուսումն ընելն՝ ոչ միայն անօգուտ, այլ եւ վնասակար է » ։ Թէ պէտք է սեպականութիւն աշխարհային բարոյագոյն վարժարանաց ծրագրներու, եւ այն « գէթ ամենապարզ գրաբարն անխալ հասկանալու չափ » ։ Եւ այդ չափուն պիտի հետեւին մասնագէտք հայ լեզուի, գրականութեան, պատմութեան, և եւ կեդեցականք, որը անցնելով այդ վարժարաններէն՝ պիտի կազմեն « ազգային ուսումնական կարգը » ։ Թէ՛ գրաբար գրելը պէտք է թողուի միայն մասնագիտաց նոյն լեզուի ։ Իսկ մեր կարծեալ՝ զհին լեզուն նախ պարտին չափաաշխատեալ ուսանել յոյժ աշխարհորդ հայ վարժարանաց ։ Երկրորդ, զայն ուսանել ամեն անոնք՝ որոց կարելորդ կը համարուի Բանասերն անոր չափաւոր ուսումն ։ Երրորդ, նոր լեզուի հետ զայն եւս պարծածել ի գրու-

թեան։ Յուզընենը մեր համոզման պատճառները։

Ա. Եթէ Հին լեզուն բարձրագոյն վարժարանաց մէջ միայն ուսուցուի, ուրեմն զըւարդական ասպարիւնէն անցողաց հազիւ ու մանց պիտի վերնակի այն, եւ մեծամասնութիւնը զուրկ պիտի մնայ։ Այս բանին հետեւեալն է։ — Նուորայան պարտք է ամէն մարդոյ, մանաւանդ որոնք վարժարան մը տնկու ըստն ունեցած են, տեղեկանալ իւր ազգի անցելոյն պատմութեան ձեւով, եւ անոր մտաւորական ճիւղութեանց՝ ազգային մատենագիտութեանը։ Եւ այս երկու ուսմանքն անհրաժեշտ կարեւորը են, ոչ մի մտացի կարծեմ կը հակառակի։ Արդ, Բանասէրը զայնպիսի հայ ուսանողաց մեծամասնութեան մեր Հին լեզուի ուսումն, ուստի եւ ազգային պատմութեան ըրեն եւ առատ աղբիւրաց ընթերցումն, կը ստիպէ զանոնք շատանայ զասագրոց մէջ ամփոփուած պատմական երկու հարցուպատասխանով։ Ասանել մեր Հին գրական ճիւղի կարեւոր անուանքը, եւ զուրկ մնալ վայելելէ զանոնք՝ իրրեւ ծածկեալ դաժն մի։ Եւ ի՞նչ օգուտ ուրեմն մատենագիտութենէ։

Ինչո՞ւ մեր բազմաբախտ նախնեաց զորոնց ընթերցումն մասնագիտաց միայն սեպակաւ նկ։ մի թէ անոնք ամենեւեւ յարգանաց եւ ընթերցասիրութեան առարկայք չեն։ Երկրաչափութեան, նկարչութեան, երաժշտութեան, բժշկութեան եւ այլ գիտութեանց եւ արուեստից հետեւողք ի՞նչ յանցանք ունին, որ Բանասէրը կը զրէժ զանոնք կարդալ գաղու Եղիշէն, զմիաստասերն Եղիշիկ, զճարտարախօսն Լամբրոնսցի, եւ զայլ փրանչիլի նախնիս եւ նոցա գեղեցիկ եւ բազմաթիւ թարգմանութիւնքը։ Իւր Հին լեզուի հէ՞մ ունեցած հակակրօնութեան համար զայն է այդ զրկանքը հասցնել հայ ընթերցասէր տղոյժրդեան։ Եւ ի՞նչպէս կրնայ սա յազուրդ գտնել իւր բաղանջաց, եթէ ոչ՝ ուսանելով նախնեաց լեզուն յարմար ժամանակին, այս ի՞նչ աւելակրօնութեան ընթացից մէջ ի վարժարանս։

Գուցէ առաջարկուի մեզ՝ նախնեաց գործերը փոխել յաշխարհիկ լեզու... հայերէնը հայերէն թարգմանել, եւ այնպէս կարդալ։ Բայց նախ՝ կարելի՞ է այդ, եւ երկրորդ՝ օգուտաւոր։ Ռուսահայք սկսան այդ բանին փորձը, եւ արդիւնքն եղաւ նպանել բնագրաց ոգին, ոչ թէ եւ շատ անգամ իմաստներն եւ։ Ով փոքր ի շատե՞ տեղեկակ է Հին լեզուին, թէ եւ մասնագէտ չլինի պատմութեան եւ մատենագրութեան, ու որոց համար բնագիրքն հարկաւոր են իրենց լեզուաւ, — չէ կարող թողնով բնագիրքը՝ վայրկեան մի՞ակ

նայել թարգմանութեանց վերայ։ ոչ թէ միայն սխալներու համար, այլ որովհետեւ ամէն մատենագրի ոգին եւ իմաստից զօրութիւնը, հետեւաբար եւ ընթերցման ախորժը, կը խնդրուի նոյն իսկ նորա լեզուի մէջ։ այս շատ յայնայն բան է։

Սակայն համարենք՝ թէ այնպէս քաջ թարգմանեցինք, որ պահեցաւ բնագրաց նորոքը, — թէ եւ ըստ ամենայնի անկարելի է այդ։ — Բայց ո՞չ ապաքէն անտեղի է այն. զի ինչպէս Հին դարերու աշխարհաբարն այսօր գրարար է, նոյնպէս եւ այժմեան աշխարհաբարն օր մի գրաբար պիտի լինի. եւ մեր ընթացից համեմատ՝ հարկ պիտի լինի երկրորդ, երրորդ եւ այլ շատ անգամ թարգմանել մի եւ նոյն գրքերը։ Յարատեւ ուսուցումն կանոնաւոր եւ հաստատուն լեզուի մի, ինչպէս նախնեանց է, այդ անպատեհութեւնէն փրկած է մեզմէ յառաջ եղած դարերը, եւ կրնայ մերն այլ փրկել։

Բայց թող պարզ ընթերցողաց խնդիրը, նոյն իսկ խնամասիրի թուած ուսումնական «հիւղերէն դուրս մնացողաց» մէջ՝ չկան այնպիսիք՝ որոց համար եւս «անհրաժեշտ կարեւոր» լինի Հին լեզուին։ Առանց անոր կառարեալ գիտութեան՝ ի՞նչպէս կրնան օտար լեզուաց բառագիրներն յօրինողք լաւ գործեր արտաբերել, բնագէտք (ամէն հիւղի) յարմար բառեր գտնել կամ բարդել։ Նոյնպէս կարեւոր է իմարագրաց համար. օրաբոց մէջ օտարալեզու բառից հնդեղներն ուսումն յառաջ կու գան, եթէ ոչ ի տգիտութենէ զրարար լեզուին, որով երբ յաշխարհիկ լեզուի չեն գտնել հայերէն խնդրեալ բառերը, կը հարկադրուին օտարները գործածել։ Ինչո՞ւ զհայ բարբառն ապականող այդ եկամուտ ցեցերը նուազ են տաճկահայ լրագրաց մէջ եւ շատ առուստայող մէջ, եթէ ոչ՝ զի առաջինքն աւելի հմուտ են նախնեաց լեզուին եւ գիտեն օգուտով անոր, իսկ վերջինքն համեմատաբար անհմուտ են, — Եթէ սկսեմք ամէն գրական եւ արուեստական հիւղ այնպէս մանր քննել, պիտի տեսնենք՝ որ չկայ ոչ մին, որ անկարօտ լինի Հին լեզուի ուսման։ Այս՝ ուսումնական տեսակետով։

Հին լեզուի ուսումն հարկաւոր է ամենեւեմ նա եւ կրօնական տեսակետով։ Աստուածաշունչը գրոց եւ սրբազան պաշտօնաց լեզուն իրարարն է, եւ այն պիտի մնայ՝ ցորդակ բողոքականութիւնը չյաղթանակէ մեր համոզմանց եւ եկեղեցւոյ վերայ։ Արդպէս է եւ լատին լեզուն առ արեւմտայս, եւ Հին յունարեւն, ասորերէն եւ այլն, առ իւրաքանչիւր ազգս։ Բանասէրը մեր Հին լեզուին այնչափ ասպարէզ կ'օգէ՞ տալ՝ որչափ տրուած

է լատիններենին, Բայց Բնչ է վերջին ա-
րեւմտեայ հաւատացելոց համար — բաց ի
սակաւուց, — եթէ ոչ ճննարէն. ժողովուրդն
յեկեղեցի կ'երթայ լսելու աստուածային խօս-
քը եւ պաշտամունքը՝ առանց հասկանալու
եւ շահելու անոցմէ: Այս թերին լեցնելու
համար լատին եկեղեցին ստիպուեւ է հնա-
րիւ ժողովրդական լեզուաւ աղօթից մատե-
նիկներ. որով հաւատացեալք փոխանակ ի-
րենց ձայնը միացնելու եկեղեցւոյ պաշտօնէից
հետ, իւրաքանչիւրը զատ ձայնիւ եւ իւր
հաշուին կ'աղօթէ: Հանգամանք մի, որ թէ՛
պէտ ստիպողական՝ բայց յինքնան անպատ-
շած է հասարակաց աղօթից նպատակին.
այդ աղօթամատենաք արտաքայ պաշտամանց
կը յարմարին: — Մեր գրաբարը դեռ շատ
հեռի է լատիններենի վիճակէն, դեռ փոքր
ի շատէ հասկանալի է ժողովրդեան եկե-
ղեցական պաշտամանց լեզուն: Արդ՝ ինչ-
պիսի՞ տիպեր գառակնիք մ'է՞ զոր կ'արձակէ
Բանասէրն այդ լեզուի դէմ, զայն լատինե-
րենին հաւասարեցնելու, փոխանակ յորդո-
րեցու՝ որ մինչ դեռ քրիստոնէին չէ՝ իորթա-
ցած, ջանանք նորագել եւ հասկանալի ընել
հաւատացելոց՝ վարժարանաց միջնորդու-
թեամբ: Մարգար Աստուծոյ հետ խօսելու ժա-
մանակ իւր ըսածները փոխանակ թուրքի-
օրէն կրկնելու, կամ հնդկերենի պէս լսե-
լու ու Գիրքը, զայնս հասկանալն անօգուտ
բան է կ'ամ անհրաժեշտ չէ՝:

Այսպէս եւ այսպիսի պատճառներով դրա-
քարի ընդհանուր ուսման հարկաւորութիւնը
տեսնելէ յետոյ, մենք չենք հասկանար՝ Բնչ
կը նշանակէ Բանասիրին զայն կոչելը «չորս
ժամաւանաւորութիւն եւ անշահ զբաղումն»
հասարակաց համար, եւ չոչ միայն անօ-
գուտ, այլ եւ վնասակար»:

Բ. Գրաբարը պէտք է շատ ուսանին նոքա՝
որոց համար պարտաւորիչ կը համարի Բա-
նասէրն անոր չափաւոր ուսումն: Այս կը հաւ-
աստուի հակառակ փորձով. վերջին սակաւ
տարիներու մէջ տեսանք ոչ սակաւ «ուսումն-
աւարտ աշակերտներ բարձրագոյն վարժա-
րանաց» և որոց «ամենապարզ գրաբարի»
վերայ ցանած եւ քաղած պատշգնբը շատ
անհամ էին: Տեսանք «գրականներ, պատ-
մագէտներ եւ եկեղեցականներ», նա եւ քրե-
նագրականներ, որք «ամենապարզ գրաբարի»
չնորհու մեծ կարօտութիւն կը ցուցնէին
վերատին ի վարժարան մտնելու: Այդ չա-
փաւոր ուսման արդեամբ է, որ նախնեաց
ինչ ինչ իմաստից եւ կարծեաց որուած մեկ-
նութիւնք, եւ նոցա քանի մի գործոց յաշ-
եարհարար թարգմանութիւնք մեր լայր կը
բերեն: Ոմանց հասկացմունք եւ թարգմա-

նութիւնք Հինգ վեց անգամ սրազորուեցան
եւ դեռ կը սրազորուին: — Աւերորդ կը
համարինք յանուանէ յիշատակել մեր ակն-
արկածները, ասորեակ անձինք արդէն կը
հասկանան. բայց միայն կը գարմանանք՝ թէ
ինչպէս չէ նկատած զանոնք Բանասէրն՝ առ-
մենապարզ գրաբար՝ մի բաւական համա-
րելու ժամանակ «բարձրագոյն վարժարա-
նաց»: Անոնց համար լաւ ուսուցման պէտքն
այնչափ զգալի է հասարակաց, որ մենք
հարկ չենք տեսներ երկարել մեր խօսքն այս
կետիւ վերայ:

Գ. Բանասէրն այսպէս կ'ըսէ երրորդ խըն-
դրոյ մասին. «Գրաբար լեզուն փափաքիլ
այսօր յարուցանել իրրեւ կենդանի բարբառ
եւ գրելու լեզու ընել՝ այնպիսի գաղափար մ'է,
որ կարելի է ներկայէս դար մի յառաջ նե-
րելի լինել ունենալ». այդպիսի փորձ մի այժմ
պիտի լինի «ժողրելի» ուղղոյն համար, վնա-
սակար՝ բաց յայլոց՝ նոյն իսկ գրաբարի հա-
մար, անկարելի՛ ըստ որում իրաց բնական
ընթացքին եւ յեղափոխական օրինաց դէմ
մաքառել ըսել է»:

Ըստ մեզ՝ այդ խօսքերէն ոչ մին ճիշդ չէ,
մի առ մի տեսնենք զազոնք:

«Ներկայիս դար մի յառաջ» կը գրուէր,
կ'ըսէ, գրաբարը եւ ոչ այժմ: Բոլոր նշա-
նաւոր Մխիթարեանք, Ինճիհեան, Ազե-
րեան, Թովմահեան, Բագրատունի, Հիւրմու-
զեանք, Փաթըրեան, Ալիշան, Քալանի,
Յովնանեան եւ այլք, եւ յաշխարհական դա-
սէն՝ Մ. Մսերեանց, Իմին, Թաղիարդեանց,
Նալբանդեան, Խալաթեան եւ այլ շատեր,
որք կամ զուտ գրաբար գրեցին եւ կամ թէ
մին եւ թէ միւրը, «ներկայէս դար մի յա-
ռաջ» են ապրած:

«Ծաղրելի» է, կ'ըսէ. գրաբար գրել: Ո՛վ
ծաղրեց, կամ մանաւանդ ո՞վ շարագեց յի-
շեալ այնչափ բանասէրները՝ որք Հին լեզուն
գործածեցին: Եթէ կան յիշուի քանի մի
ծաղրողներ, այդպիսիք իրենք արդէն ծաղ-
րելի չեն գրական աշխարհի առջեւ:

«Վնասակար բաց յայլոց...» Թորոց.
արդեւք յընթերցողաց: Սակայն ընթերցասի-
րութիւնը վարժարանի մէջ կը ստացուի. և
եթէ ամէն վարժարանաց մէջ հարկ է ուսուցա-
նել Հին լեզուն, որեւմ օգտակար գրուած
ներք հասկացուելու երկիւր կամ վնաս չի
մնար: — «Վնասակար նոյն իսկ գրաբարի
համար»: Չափազանց խղճմտութիւն, զայն
մատենադարանաց անկեանց մէջ փոխելն
է օգտակար, եւ գործածելը վնասակար:
Քանի՞ Հոգի ի նախնեաց հաւատարապէս գե-
ղեցիկ գրեցին զայն, եւ ինչո՞ւ մենք վախենք
ամենակատարեալ կերպով գրել չկարենալք:

մի թէ մեր գորուս գրաբար գրողներէն չաւտերը շատ աւելի լաւ չգրեցինք քան զբաւ գումի ի նախնեաց :

« Անկարելի » : Ով տեղեակ է հայերենի կրած յեղափոխութեանց, գիտէ՝ թէ Ե դարէն յետոյ շատ քիչ գրեր տեսց զգրաբարի գոյութիւնն ի բերանս : Բայց գրութեան մէջ հասաւ մինչեւ մեր դարս՝ ոսանաւ ձեռքը : եւ այն՝ որ հազարաւոր տարիներ կարելի է եղեր, այժմ ինչպէս « անկարելի » կը լինի : « Իրաց բնական ընթացքին եւ յեղափոխական օրինաց դէմ » : Արեւմտ շուտանինք եւ չգրենք նա եւ ոչ մի օտար լեզուաւ, քանի որ այդ լեզուները բնութիւնը եւ յեղափոխական օրէնք չեն ուսուցաներ մեզ : Զմանրաբաններ մեր մտքերը ոչ մի եկամուտ գիտու թեամբ : ամփոփունք անտառները՝ ուր էինք յառաջ, եւ ուր կը բնակէ գեռ մարդկութեան մի մեծ մասն, եւ տանք զմեզ « Իրաց բնական ընթացքին եւ յեղափոխական օրինաց » ձեռքը : — Բանաւէրը կը խոստովանի՝ թէ « աշխարհաբարն այլքան կատարելագործութե է » : Ինչպէս եղաւ այդ ինքն իրեմ ճանով : ոչ : այլ ինչպէս կը յաւելու գարնեայ, « քղ-գրաբարն Հինն եւ առաջնորդ » ունենալով : այս ինքն է՝ աշխատաշնորհ մօտենալով գրաբարին : Արեւմտ ինքն « ալքանք » մօտենալ կրնայ գեռ աւելի մերձեանայ, եւ մինչեւ իսկ միանալ եւ խօսելի լինել : զի ինչ է մեր խօսած մաքուր աշխարհաբարն, մանաւանդ անաւանալոյց, եթէ ոչ խառնուրդ մի գրաբարի բաղաժառնգ, դարձուածոց, հօրովից եւ կանոնաց, զորս գրաբարի ուսմամբ ստացանք, եւ ոչ թէ « Իրաց բնական ընթացքով » : Բայց չկարծուի՝ թէ մենք կը պնդենք աւելին ինչ գրաբար գրել : մենք համոզակեց եւք իսրայելեանի՝ աշխարհաբար շտապելու « առօրեայ գրուածներ », եւ գրաբար՝ « գաւունք որ ամէն գարուց մէջ գործածելի պիտի լինին » : Այս բանիս նպատակն է այն՝ որ այլպիսի կարեւոր գործերն հաստատուն լեզուաւ մի գրուելով, ամէն դարուց անաշխատ հասկանալի լինին : Այս կէտս Իսրայելեան աւելի պարզած է, զոր արդէն տեսնն Բաղ-մավիպի ընթերցողը : Թէ եւ չենք կարող ժխտուել, թէ շատ աւելի օգտաւար էր՝ նոր գրաբարը Բաղմա միացնելով հնոյն հետ, ան միայն չեղոց գործածել ի գրութեան, որ է քան զայսրափոփոխ ասովորէնը կանոնաւոր, նոյն, եւ երկայն դարուց մեր մատենագրական լեզուն : որով թէ ժամանակ չէինք վատներ աւտոր ուսման, եւ թէ կը հասկանայինք Հին եւ նոր մատենագրութիւնը :

Այլ օրաբերք Բնչ կը խորհին խնդրոցս մասին :

ՈՒՎ

ՆՄՈՏԵ ՄԸ ՀԱՅ ԿԵՆԴԱՆԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ

(Եւր- տես յէջ 121)

ՄԻՆՉԴԵՆ մեր հայրենի հողին վրայ կը պակսին եւրոպական քաջ երաժիշտք եւ նուագածութիւն, որք իրենց քաղցր երգերով աւանց տարած օրերը կը ուրիշեն, այլոց չեղք գործերը պանծալի կ'ընեն, բնութեան հրաշալիքը կը հռչակեն, եւ միանգամայն զեղեցիկ՝ վսեմ եւ ազնուական զգացումներ կը ներշնչեն մարդուս : Նախախնամութիւնն կը ընու ճոցա պակասութիւնը փոքրիկ նոգեցնքնող էակաց ճառարումներով, յորոց նշաւ նաւորները անցնինք արդ նկարագրելու :

Ոչ միայն ի տար աշխարհս, այլ եւ մեր երկրի բոլոր գաւառաց եւ նահանգաց անաւաններուն մէջ, կը թափառի բնութեան այլ-խոյժ երաժշտաց գոռոզ երգապետն Սոխակ : Սա Միծառն հետ՝ իւր հրապուրիչ ձայնով կու գայ աւետիլ հայ մշակին պայծառ գարնան գուարթ աւուրց վերադարձը : Վերադէ՛ւ ահա անդէն կայստօ երիտասարդին սիրտը կը տրոփէ, եւ ալեգարդ ծնել կը ծիծաղի իւր յուզումներէն սթափելով :

Հայաստանի ամէն կողմերը կը տեսնեմք Միծառն պատմուածանով ուրիշ հաւ մը, բոյց ոչ նոյնպէս աշխոյժ եւ արագաթիւն : Սաւրակն է սա, որ եւ կոյի Սարակն կամ Ճաւրեկ, որ բնաւ չի հեռանա մարդաշէն բնակարաններէն եւ պտղատու ծառերէն, ուր կը գոհացնեն իւր շատակերութիւնը :

Յագատութեան պարզ հնչական ձայնով մը կը սուշէ, իսկ ի գերութեան կարող է երգել գոյթնացոյն « Զարմանալին », եթէ իւր դեմաւտակի հասակէն լսած ըլլայ դայն շատ անգամ :

Թող քիչ մ'ալ թափառի մեր երեւակայութիւնը Նախնիեանի պողատու պարտիզաւ կազ մէջ, եւ ահա կը գտնեմք հոս սեւ մանիշակաւուն փետուրք գարգարուած խաւք մը շատախօս թռչնոց, որոց ձայնին վերայ կարծես կը տփգոհի օտար ճանապարհորդն այս խօսքերով : « Բայց անկարելի է քիչ մը հնչեցիլ քնով, որովհետեւ քաղաք (ի Նախնիեան) հասնելէս ի վեր, առաւօտէն մինչեւ իրիկունս սոսկալի աւակամ խաղընող աղաղակ մը տիրած է ամէն կողմ : Բերաւոր տարմակաւք եւ ճնդուկք թափուած են պտղաւ :